

TÜRÜK

2024, Yıl/Year: 12, Sayı/Issue: 38, ISSN: 2147-8872

TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi

TURUK International Language, Literature and Folklore Researches Journal

Geliş Tarihi / Date of Received: 15.07.2024

Kabul Tarihi / Date of Accepted: 10.09.2024

Sayfa / Page: 62-70

Research Article / Araştırma Makalesi

Yazar / Writer:

Neşe YURDAL

Yeditepe Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Yeni Türk Edebiyatı Doktora Öğrencisi

neseyurdal@gmail.com

BOSNALI SABİT'İN *DERENÂME* MESNEVİSİ'NİN KARAKTER TEMSİLLERİ AÇISINDAN İNCELENMESİ

Öz

Temsil, tarihsel-toplumsal anlamda sürekli dönüşüm geçiren, günümüzde de disiplinler arası bir yaklaşımla çalışılan bir kavramdır. Edebi temsilin alımlanışı da, tarihsel süreçte, farklı toplumsal-kültürel boyutlar kazanmış, değişik anlamlar yüklenmiştir. Edebiyat yapıtları, temsil gücü yüksek olan kültürel ürünlerdir ve bu özellikleriyle, toplumsal, kültürel anlamları ortaya koymada araştırmacılara önemli veriler sunarlar. Edebi temsil biçimlerini sorunsallaştıran çalışmalar, metnin anlamını ortaya koyarken aynı zamanda kadın-erkek ilişkilerinin yansıtılma biçimi üzerinden toplumsal cinsiyet bağlamında da önemli veriler sağlamaktadır. Klasik Türk edebiyatında, kendi üslubunu yaratan bir şair olarak kabul edilen Bosnalı Sabit'in (ö. 1712) farklı bakış açısı ve yaklaşımlarla ürettiği yapıtları, çeşitlilik bakımından zengin, içeriksel anlamda geniş ve renkli bir yelpaze oluşturur. Bosnalı Sabit'in *Derenâme* mesnevisi, içeriği ve karakterlerin sunulma biçimi bakımından dönemin sosyal ve kültürel bir göstereni olarak değerlendirilebilir. Bosnalı Sabit, *Derenâme*'de seçtiği karakterler ve hikâyeyi sunma biçimiyle, Türk edebiyatı geleneği içinde özgün bir çizginin kurulmasına katkı sunan bir yazardır. Bu çalışmada *Derenâme* mesnevisindeki karakter temsilleri eleştirel, çözümleyici bir yaklaşımla değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Sözcükler: Karakter temsili, Bosnalı Sabit, *Derenâme*, Mesnevi, Metin analizi

A REVIEW OF BOSNIAN SABIT'S *DERENÂME* MESNAVI IN TERMS OF CHARACTER REPRESENTATIONS

Abstract

Representation is a concept that is constantly undergoing historical-social transformation and is still studied with an interdisciplinary approach today. The reception of literary representation has gained different socio-cultural dimensions and been given different meanings in the historical process. Literary works are cultural products with high representative power, and with these features, they provide important data to researchers in revealing social and cultural meanings. While studies that problematize the forms of literary representation reveal the meaning of the text, they also provide important data in the context of gender through the way male-female relations are reflected. The works of Bosnian Sabit (d. 1712), who is considered a poet who created his own style in classical Turkish literature, produced with different perspectives and approaches, constitute a wide range that is rich in diversity and content. Bosnian Sabit's *Derenâme* masnavi can be considered as a social and cultural indicator of the period in terms of its content and the way the characters are presented. Sabit is an author who contributes with his original style to the establishment of the traditional Turkish literature with the characters he chose in *Derenâme* and the way he presents the story. In this study, character representations in the *Derenâme* masnavi will be tried to be evaluated with a critical and analytical approach.

Keywords: Character representation, Bosnian Sabit, *Derenâme*, Masnavi, Text analysis

Giriş

Bosna'nın Uziçe kasabasında doğan Bosnalı Sabit, 1678'den itibaren müderrislik, kadılık, yapmaya başlar 1692'de Tekirdağ müftülüğüne atanan şair, Saraybosna, Konya ve Diyarbakır mevleviyetinde görev yapar. Bosnalı Sabit'in yapıtları arasında *Divan*, *Zafername*, *Derenâme*, *Berbername*, *Amrû'l Leys*, *Edhem ü Hüma* sayılabilir. Şair, dini içerikli yapıtlarının yanı sıra realist bir bakışla yüklü yapıtlar da üreterek farklı söyleyişleri başarıyla yansıtmıştır. (Budak, 2021:1203) Sabit, XVII. yüzyılın sonlarında mahalli çizgilere ve yerli unsurlara yer verdiği *Derenâme*, *Berbername* gibi yapıtlarında, sokak yaşamına ait söyleyişleri, dedikoduları, kaba ifadeleri kullandığından, mahallileşme tarzının başlatıcıları arasında kabul edilir. Daha önce işlenmemiş konulara yönelir ve sosyal yaşama ilişkin konuları şiire taşır. Sabit'in argo ve açık saçık anlatımlar içeren bir üslupla yazdığı yapıtlar, özellikle *Derenâme* mesnevisi, mahallileşme hareketinin kaynağı kabul edilmektedir. (Bilkan, 2015:105)

XVII. yüzyılda İran edebiyatı etkisinden kurtulmak isteyen şairler, yeni ve yerli konu arayışına girmişlerdir. Bu şairler arasında sayılan Sabit, yerli ve yeni olanı halka yaklaşmak olarak görmüş, bu amaçla yapıtlarında atasözleri, deyimler, kullanmış, mesnevilerinde halkın günlük yaşamını konu edinmiştir. *Berbername* de böylesi bir bakışın ürünüdür. (Karacan, 1990:3) Sabit'in *Derenâme*'si üç öge üzerine oturtulabilir. Bunlardan ilki, onun dilsel özgünlüğüdür. Şairin *Derenâme* ile kendi şiir dilini oluşturduğu söylenebilir. İkincisi, Sabit'in şiirine mizahı katarak,

yerleşme-yerleşme akımına bu yolla dâhil olmasıdır. Üçüncüsü de Osmanlı'da değişimin başlangıcını deneyimleyen şairin, dönemin erkeğinin dünyasına eğlenceyi dâhil etmesi, gizli ve yerli bir romantizmin örneğini vermesidir. (Budak, 2008:123) Söz konusu ögeler ilerleyen bölümlerde detaylı biçimde ele alınmaya çalışılacaktır.

1. Derenâme

Rodocuk'ta Söz Ebesi olarak bilinen bir derviş vardır. Söz ebesi evli bir Ermeni kadına âşık olur. Ona ulaşamayınca Hoca Fesad'dan yardım ister. Hoca Fesad, kadın ile kocası Bokçu Murad'ın Donlu Dere'ye gittiklerini öğrenir ve bir plan yapar. Hamile kılığına soktuğu Söz Ebesi ile Donlu Dere'ye giderler. Bokçu Murad ve karısı, karı, koca sandıkları hilekâr ikiliyle sohbet ederler. Bir süre sonra Hoca Fesad karısının doğurmak üzere olduğunu söyler. Bokçu Murad karısını sözde doğuma yardım etmesi için Söz Ebesi'nin yanına gönderir. Kadın, Söz Ebesi'nin erkek olduğunu anlayınca kocasını yardıma çağırır. Kocasının sözlerini yanlış anlar ve cinsel saldırıya uğrayan karısının yardıma gitmez. Bunu fırsat bilen Hoca Fesad da saldırgan arkadaşına katılır. Kadın kocasından tekrar yardım ister. Bokçu Murad onu bir kez daha yanlış anlar ve yardıma gitmez.

2. Mahallileşme-Yerleşme

Beyit sayısı nüshalara göre, 153 ile 169 arasında değişen *Derenâme*, klasik hikâyelerden farklı bir biçimde kurulmuştur. Sabit'in, dil ve anlatım açısından benimsediği yenilikçi yaklaşımı, kendine has mazmunları, halkça söyleyişleri, yerel dil kullanımı, yapıtı özgün kılmaktadır. Sabit'in dilin imkânlarını genişletmesi ve yeni söylemler bulma arayışı zamanla bilinçli bir hareket durumuna gelir. Türk edebiyatının kendi içindeki bir dönüşümle ortaya çıkan mahallileşmeye de zemin hazırlar. (Budak, 2008:123) Sabit'i *Derenâme* gibi bir mesnevi yazmaya yönelten, mahallileşme-yerleşme akımının başlangıcı XV. yüzyıla dayandırılır. XV. yüzyılda oluşmaya başlayan dilde sadeleşme ve Türkçe söyleyişe dayalı Türki-Basit zamanla mahallileşme akımına dönüşmüştür. Bu akımın şairleri halk dilinde yerleşik olan deyim ve tabirleri şiirlerinde yoğun biçimde kullanmışlardır. (Gökpınar, 2018:71) Hikemi üslubun sürdürücülerinden olan Sabit, kendi yaklaşımını geliştirerek söz konusu üslubun Osmanlı sahasında başlatıcısı Nabi'den farklı bir çizgi yakalamıştır. Sabit aynı zamanda XVIII. yüzyıl şiirinin biçimlenmesinde belirleyici olan mahalli üslubun da bir temsilcisidir. (Bilkan, 2015:85) Sabit kendi ekolünü oluşturabilen şairler arasında yer alır. Kendisinden sonra gelen Sümbülzade Vehbi, Enderunlu Fazıl gibi şairler onun jargonundan yararlanmışlar, şiirlerinde yerel ve günlük yaşama ait unsurlara yer vermiş, divan edebiyatı geleneği içinde daha realist bir çizgi izlemişlerdir.

3. Mizah Duygusu

Sabit'in *Derenâme*'yle Osmanlı şiirine mizah duygusu katan ilk şair olduğu söylenmiştir. Sabit, geleneksel seyirlik sanatların benimsediği kimi güldürü ögelerinden de yararlanmıştır. Erkeğin kadın kılığına girmesi, absürd diyaloglar, yanlış anlamalardan doğan gülünç durumlar bu duruma örnek verilebilir. Sabit, halka tanıdık gelen yerleşik gülme unsurlarından, halk mizahından başarıyla yararlanmıştır. *Derenâme*'de kimi kez kaba kaçan atasözü ve deyimlere de yer verilmiştir. (Karacan, 1990:17) Dilin bu biçimde kaba kullanımı yapıtın mizahi yönünü arttıran unsurlardandır.

Mizah divan edebiyatında Sabit'e gelinceye kadar ciddi olarak ele alınmamıştır diyen Karacan'a göre, *Derenâme*, Şinasi'ye kadar mizah türünün ilk örneği olarak kalmıştır. (Karacan, 1990:4)

Derenâme'nin nükteli dili, halk deyimlerine, halkın söyleyiş biçimlerine dayanır. Sözcüklerin değişik anlamlara çekilebilecek biçimde kullanılması, *Derenâme*'ye canlı ve mahalli bir kimlik kazandırır. Yapıtta, deyimler, söz oyunları özellikle tezatlar, cinaslar başat öğeler haline gelir. (Karacan, 1990:4) *Derenâme*'de Sabit'in ele aldığı konu, şiirin özüne aykırı bulunduğundan divan edebiyatında işlenmemiştir. O güne kadar ele alınmayan bir konuyu Sabit'in cesurca ele alması çarpıcıdır. Sabit, müstehcen de olsa halk yaşamının açığa vurulmayan bir yönünü ele alıp, halkın dili ve söylemiyle anlatmıştır. (Budak, 2021:1214) Sabit ile aynı dönemde nasihatnemesini yazan Nabi, üst sınıftan gelen erkeğin dünyasını anlatmıştır. Sabit'in *Derenâme*'sindeyse, avam erkek dünyası, daha aşağı tabakaların erkekleri yansıtılmıştır. Nabi ve Sabit iki farklı erkek tipini öne çıkarsalar da iki şairi ortaklaştıran yan, görünenin ardındakini aktarma arzusudur. (Gökpinar, 2018:72) Sabit'in seçtiği konu ve o konuya uygun dil seçimi onun divan edebiyatı geleneğinin yerleşik kalıplarından çıkma isteğini de gösterir.

4. Şehvi Duygular

Derenâme, şehvi duyguların işlendiği bir yapıttır. (Gökpinar, 2018:71) Mizahla şehvi duyguların iç içe geçtiği *Derenâme*'den önce, hiçbir şair cinsel ilişki ile ilgili yazmamıştır. Açık saçık olarak nitelendirilen *Berbername* ve *Şevkengiz* türünden kimi yapıtlarda bile daha kapalı bir anlatım vardır. Anlatım dilinin açık saçık ifadeleri kullanma bakımından daha serbest olduğu *Derenâme*'ye hâkim olan duygunun "şehvet lirizmi" olduğu söylenebilir. (Karacan, 1990:5) *Derenâme*'de yerel söyleyiş unsurları ile müstehcen dil bir aradadır. Gülünç ve kaba unsurlar da mizahi dille harmanlanarak metne yedirilmiştir. Sabit, *Derenâme*'de gerçek dünyadan seçtiği tiplerle, yerleşik konu kalıplarına uymayan içeriğiyle, alışılmışın dışında bir hikâye kurgusu ortaya koymuştur.

5. Söz Ebesi

Adından da anlaşılacağı gibi, en önemli yeteneği, laf cambazlığı olan yalancı, düzenbaz Söz Ebesi, aynı zamanda bir sözde dervişdir. Cehennem Deresi'ni mesken tutan Söz Ebesi şöyle aktarılır.

Çene remmâli haber hammâli

Lâf sermâye yalan dellâli

Çenede yüksek idi mertebesi

Halk içinde lakabı Söz Ebesi

.....

Götcü Bey Tekyesine nâzır idi

Her cehennemde yeri hâzır idi (s. 25)

Beyitlerden de anlaşılacağı üzere Sabit, Söz Ebesi'ne kötü karakter özellikleri yükleyerek onu yoz bir kişi olarak çizmiştir. Karakterine uygun olarak gezdiği yerler de pek makbul sayılmaz.

Cehennem Deresi, Götçü Bey Tekyesi gibi mekân adlandırmaları da bu yerlerin uygunsuzluğuna işaret eder.

Sabit'in kişi ve yer adlarını bu biçimde kullanması ifadesinin otantikliğini göstermektedir. Anakronik biçimde neredeyse postmodern bir tarz yakalayan Sabit, geleneksel anlatı biçimlerinin adeta parodisini yapmaktadır. *Derenâme*'de, geleneksel divan edebiyatı dilinin seçkinciliği yoktur. Halkın anlayabileceği yaşayan bir Türkçe ile yazmayı tercih eden Sabit, yapıtın dilini sıra dışı bir yaratıcılık ve oyunsulukla kurar. Ecevit, postmodernist edebiyatın, egemenliği seçkinci kültürün elinden aldığı, alt kültür dilleriyle oynamayı sevdiğini belirtir. (Ecevit, 2013:27) Sabit de belki konusuna da uygun bulduğundan alt kültür dilini seçer. Geleneğe aykırı denebilecek bir anlatım dili kurması, ironik tavrı, hiciv anlayışı onu döneminin aykırı bir sesi kılmıştır.

Derenâme'de yer ve kişi adları, hikâye karakterlerinin temsil ettiği özellikler ile de uyumludur ve bu anlamda kurguya hizmet etmektedir. Bu tür bir adlandırma yapıtın biçim-içerik bütünlüğüne işaret eder. Benzer kullanım Sümbülzade Vehbi'nin *Şevkengiz* adlı yapıtında da görülür. Sümbülzade Vehbi'nin aşk için kadının mı, erkeğin mi daha uygun olduğunu tartıştığı *Şevkengiz*'in mekân adlarından biri *Derenâme*'deki gibi "Götçü Bey Tekyesi"dir. Sanki gerçek bir yer adıymış gibi iki şair de aynı adı kullanmıştır. (Gökpınar, 2018:73) Sabit, orijinal bir üslup arayışında olan bir şairdir. Vehbi'nin yapıtında Sabit'in buluşunu kullanması ondan etkilendiğinin göstergesidir. Şiirinde yerli malzemeye yer veren, yeni imajlar bulan, farklı bir ifade biçimi yakalamaya çalışan Sabit, şiire günlük yaşama ait söz ve deyimleri taşır. Şiirinde az kullanılan atasözü ve deyimleri kullanmayı yeğlemesi, müstehcen ifadeleri yapıta sokması onun dil ve anlatım özellikleri arasındadır. (Bilkan, 2015:89) Bosnalı Sabit, kendi şiir dilini ve özgün içeriğini yaratmış bir şairdir. Sümbülzade Vehbi, gibi sanatçıların Bosnalı Sabit'ten etkilenmesi onun üslupçu bir şair olduğunun ve bir söyleyiş biçimi oluşturabildiğinin de göstergesidir.

6. "Ermeni" Kadın

Derenâme'de kadın karaktere bir isim verilmemiştir. Söz Ebesi, kadını Cehennem Deresi'nde görür.

Bir gün ol düzahî-i sühte-dil

Ol Cehennem Deresinden gâfil

Gezerek gördi bir âluftu-nigâr

Gül-beden gonca-dehen lâle- 'izâr

Sürhî-i rûyı kızıl lâle gibi

Derlemişdi gül-i pür-jâle gibi

Lebleri sürh idi ruhsâresi al

Kâmetin vasf idemem 'âlû'l- 'âl

Özge şûh idi hicâbı yoğ idi

Turradan gayri nikâbı yoğ idi (s. 26)

Kadının örtüsü ve peçesi olmadığının belirtilmesi, Söz Ebesi'nin onu gezerken görmesi manidardır. Ataerkil Osmanlı toplumunda Müslümanlar arasında kaçgöçün olduğu, kadınların

sokağa rahatça çıkmalarının çok da mümkün olmadığı bilinmektedir. Nitekim anlatının ilerleyen bölümünde kadının Ermeni toplumundan geldiği anlaşılır. Güzel Ermeni kadın şöyle tanıtılır.

Meğer ol fâcîre-i mekr-endîş

Ermeni bir zen imiş kâfir-kîş

Bir perî-tal'at idi 'işve-nümâ

Kâfirîsiydi perînün ammâ

Bir iki pîre-zen-i bîve ile

Geçdi bin nâz ile yüz şîve ile (s.27)

Yazar belli ki, açık saçık bir hikâyede müslüman bir kadın karakter kurgulamak istememiştir. Bu seçimin çeşitli nedenleri olabilir. Sabit, belki Müslüman bir kadına böylesi bir kimlik yakıştıramadığından, belki, tepkilerden çekindiğinden ya da etnik önyargılardan kaynaklı olarak bunu tercih etmiş olmalıdır. Öte yandan gayrimüslim bir kadının seçilmesi, müslüman kadının dokunulmaz olduğu algısını güçlendirir. Alt sınıf erkeğin şehvi arzularının ortaya çıkarılması gayrimüslim bir kadın üzerinden gerçekleşmiştir. Böylece, bu biçimde temsil edilen kadının, tasarlanmış bir ahlaksızlık kurgusunda yer alması meşrulaştırılmış olur. Bu türden yargılar erkek zihninde varlığını yüzyıllar boyunca canlılığını korumuş, kadın bedeni erkek için korkutucu bir şehvetin ifadesi olmayı sürdürmüştür. (Gökpınar, 2018:74) Şehvetin yöneldiği kadının, ataerkil toplumsal normların taşıyıcısı olması beklenen müslüman bir kadın olmaması şaşırtıcı olmasa gerektir. Osmanlı toplumunda kadınlarla erkekler arasındaki her türlü ilişki dini, ahlaki, siyasi, kültürel kurallarla kontrol ediliyor, kadınların, kıyafetlerinden, seyahat araçlarına, ibadet mekânlarından, alışveriş yapacakları yerlere kadar düzenleniyordu. (Üner, 2011:17) Müslüman kadınların sokağa çıkarken ne tür kıyafetlerin uygun olacağı da devletin kontrolündeydi. Sık sık İslami kaidelere uygun olmadığı düşünülen giysilerle sokağa çıkmalarına yasaklar getiriliyordu.

7. Söz Ebesi Hace Fesad İşbirliği

Söz ebesi elinden gelen tüm yöntemlere başvurursa da kadına ulaşamaz. Kendisini kadına yaklaştıracığını umduğu yöntemler arasında Ermeni kimliğine ait dinsel-kültürel unsurlar da vardır. Ne var ki tüm çabaları boşa çıkar.

Gâh râhiblere ihsân adadı

Geh manastırlara kurbân adadı

İtmedi kalbini ammâ telyîn

Kâfirî özge binâ idi metîn

Ne kadar çekdi ise hân-ı ni'am

Oldı ol kâfire küfrân-ı ni'am

Ne kadar eyledi tedbîr ile kâr

Boşa çıkdı nitekim râhibvâr (s. 28)

Söz Ebesi, kadına ulaşma çarelerini tüketince aklına şer ustası, fitneci bir iblis olarak tanıtılan Hace Fesad'dan yardım istemek gelir.

Uğrasa yanına şeytân-ı racîm

İsti 'âzeyle geçerdi pür-bîm

Bed-küniş müfsid ü sâhib-tezvîr

Şöhreti Hâce Fesâd-ı şerrîr

Adı gibi o mu 'ammâ-yı fesâd

Her fesâd içre çıkarmış idi ad

Bu imiş söz ebesi üstâdı

Mürşid ü pîr-i reh-i irşâdı (s. 29)

Mesnevinin buraya kadar olan kısmı, toplumsal ahlak normlarını önemsemeyen, ahlaki sorgulamalar yapmayan bir erkeğin sıradan bir çapkınlık çabası olarak değerlendirilebilir. Hoca Fesad sahneye çıktığıdaysa, mesnevinin aksiyon planı değişir ve kirliliği içindeki erkeklerin cinsel saldırı kurgusu da başlar.

Hoca Fesad, kadınla kocası Bokçu Murad'ın Donlu Dere'ye, bir bağ gezmesine gittiklerini öğrenir ve şeytanca planını işletmeye başlar.

Zeni şekline koyup Söz Ebesin

Bağladı karnına bir yağ debesin

Gebe 'avrat gibi ol merd-i pelîd

Şişirüp karnını itdi taklîd

Şöyle bir tarz ile benzetdi gidi

Farkı hünsâ gibi pek müşkil idi

Koyup ol sûrete bu masharayı

Giydi bunlar dahı Donlu Dereyi (s. 32)

Hoca Fesad'la, onun hamile bir kadın kılığına soktuğu Söz Ebesi Donlu Dere'de kadın ve kocasıyla ahbab olurlar. Sözde hamile kadının karnından, doğumun yakın olduğu, belki ikiz bebek beklediği izlenimine kapılırlar. Bir süre sonra Hacı Fesad karısının doğumunun başladığı gerekçesiyle yardım istemeye gelir. Çevrede bir ebe bulmak mümkün olmadığından, komşuluk hukuku da yardımlaşmayı gerektirdiğinden kadın yardıma gider.

8. Bokçu Murad

Karısını, bağ komşusunun yanına yardım için gönderdiğini sanan Bokçu Murad, Hacı Fesad ile sohbet eder. Kadın Söz Ebesi'nin erkek olduğunu görünce aldatıldığını anlar. Kocasından feryat figan yardım ister.

Erine dir ki be gel erkek imiş

Dişi sandumdı çepel erkek imiş (s.36)

Kadının bu sözlerinden bebeğin erkek olduğu sonucunu çıkarırlar. Bunu fırsat bilen Hacı Fesad da bebeği merak ettiği bahanesiyle saldırgan arkadaşına katılır. Kadın kocasından gene yardım ister.

*Dir idi nâle vü feryâd iderek
Be Murâd gel iki olda erkek (s.37)*

Ne var ki Bokçu Murad karısının yardım çağrısını gene anlamaz, onun sözlerinden ikinci bebeğin de erkek olduğu sonucunu çıkarır. Mesnevi, yazarın alık koca Bokçu Murad'ın olayı idrak edememesine yönelik eleştirisiyle biter. Karısı yanı başında iki düzenbaz erkeğin saldırısına uğramış, o müdahale edeceğine adeta onların kirli planlarının kolaylaştırıcısı olmuştur. Bu nedenle eserin iletisinin kocaları yakından ilgilendirdiği düşünülebilir. Sabit, Bokçu Murad'ın anlayışsızlığını açık saçık bir üslupla, cinsiyet ayrımcı bir dille eleştirir. O karısı cinsel saldırıya uğrarken nasıl bir düzenbazlığın kurbanı olduğunu asla fark etmez. Egemen erkeklik kültürünün bir parçası olamayan koca aşağılanır ve karısı üzerinden cezalandırılır. Ataerki, ahlaki normları kadın bedeni üzerinden kurar. Bokçu Murad, karısının bedenine yani "namusuna" sahip çıkamamıştır.

*Kişide 'akl ile idrâk ister
Çeşme-i mihr gibi pâk ister*

*Bunda bu kendini medh itmekte
Ustalar 'avratını ... mekde*

*Gidi ne gördi ne idrâk itdi
Ustalar 'avratı ... di gitdi*

*Ol zamândan duyulup menkabesi
Kaldı ol şahsa lakab Söz Ebesi (s. 37)*

Sabit'in anlatımından da anlaşılacağı üzere o, yardım isteme numarasıyla tuzağa düşürülüp saldırıya uğrayan kadınla ilgilenmez. Kadının temsil edilme biçiminin, ataerki normlarla uyumlu olmayanın ötekileştirilmesi olarak değerlendirilebilir. Ataerki yapının kendini sürdürme yollarından biri de yerleşik cinsiyet kodları dışındaki varoluş biçimlerini marjinalize etmektir. Tecavüz edilen kadın bir mağdur olmasına karşın, erkek mizahının bir nesnesine dönüştürülmüştür. Yerleşik toplumsal cinsiyet beklentilerini karşılayamayan kadın, cinsel şiddete maruz bırakılarak cezalandırılır. Kadının adının olmaması bu anlamda manidardır.

9. Sosyal Tanıklık ve Cinsellik Anlatısı

Derenâme, halk katmanlarından seçilen kişilerin karakterleştirildiği, sosyal boyutu da olan bir anlatıdır. Osmanlı kadı sicillerinde, *Derenâme*'deki tecavüze benzer pek çok olaya rastlanır. Sabit kadılık yaptığı sürede bu tür olaylarla karşılaşmış olmalıdır. Bu anlamda *Derenâme*'nin sosyal bir gerçekliği yansıttığı söylenebilir. Yapıtın içerdiği bir başka gerçeklik göstergesi de dilin erkeksileşmesidir. Bu söyleme örnek olarak, "kallaş, hınzır, çepel, don, amud, aba, maslahat, görmek, bokluğu taşa bırakmak, çatal içre sokulmuş mar gibi ifadeler, argo ve küfür kullanımı dönemin sosyal, sınıfsal yapısına ilişkin veriler sunar. (Gökpınar, 2018:70) *Derenâme*'deki cinsel içerikli ifadelerin, klasik dönem divan şiirindeki örtük cinsellik mazmunlarından farklı olduğu göze çarpar. *Derenâme*'de mizahi ifadeler ve açık saçık bir argo üslup benimsenmiştir.

Mesnevinin sonunda yazarın seçtiği anlatım biçimi erotik değil, pornografiktir. Pornografi, Osmanlı toplumunda somut bir gerçeklik olarak erkek edebiyatta yerini alarak, eğlence ve nükte araçlarının bir parçası olmuştur. (Gökpınar, 2018:76) Cinsellik kavrayışının geçirdiği evrimin son

noktasında erotizm yer alır. Erotizm, içine zihinsel ve ruhsal süreçlerin de katılımıyla cinselliğin estetize edilmiş biçimidir. (Korukçu, 2013:7) *Derenâme*'de kullanılan dilin pornografik oluşu, metnin cinsel politikasının kurulma biçimiyle ilişkilendirilebilir. Metnin içerdiği ataerkil cinsel retorik, Osmanlı toplumunda kadının özel ve kamusal alandaki varoluşuyla bağlantılıdır ve geleneksel cinsiyetçi önyargıların metne yansıtış biçimlerinin en çarpıcısıdır. Gerekli gibi örtünmeyen, Cehennem Deresi gibi tekinsiz yerlerde dolaşan şuh bir kadın, sınırları aşmış ve cinsel şiddetin kurbanı olmuştur. *Derenâme*'de kadının bu biçimde temsilinin, erkeğin saldırgan cinsel güdülerinin bir tür meşrulaştırılmasına olanak tanıdığı da söylenebilir.

Derenâme'de mizahın kadın bedeni üzerinden kurgulandığı görülür. Kötü niyetli, şehvi duygularını denetleyemeyen ahlak seviyesi düşük iki erkek, karar alıp kötücül planlarını uygular. Tecavüz yalnızca fiziksel bir şiddet eylemi değil, kadının benliğini yıkıma uğratmaya yönelik bir saldırı türüdür. Erkeğin kadın üzerinde mutlak iktidar oluşturma çabasının bir parçası olarak tecavüz eylemi, hegemonik erkeklik göstergelerindedir ve bu nedenle politiktir. *Derenâme*'nin iletisinin ve cinsel politikasının ataerkil gündelik yaşam ilişkilerinin yeniden üretilmesine dayalı olduğu söylenebilir.

Sonuç

Sabit, *Derenâme*'de toplumsal yapı içinde yer alan ama edebiyatta temsil edilmesinin alışıldık olmadığı konu ve çevreleri işlemiştir. Halkın içinden seçtiği tiplerle oluşturduğu yapıtında, avamın cinselliğe bakışını gösterirken, eleştirel bir dil kurmuştur. Bir yandan toplumsal gerçekliğin bir yönünü sergileyen Sabit bir yandan da eleştirel yaklaşımıyla hikemi üslubun içinde konumlanmıştır. *Derenâme*, toplumdaki farklı kültürel unsurların, değişen toplumsal, ekonomik düzenin bir yansıması olarak da algılanabilir. Osmanlı'da, XVII. yüzyılın sonlarına doğru değişmeye başlayan yaşam tarzı, klasik edebiyatta kırılmaların başladığı süreçle paralellik gösterir. *Derenâme*'de toplumsal bir olay, realist denebilecek bir üslupla aktarılmıştır. Sabit edebiyatın konularını genişletip zenginleştirerek, realist, halk söyleyiş biçimlerine dayalı bir yaklaşımın gelişmesine de ön ayak olur. *Derenâme*'de, toplumsal cinsiyet kalıpları görünürleştirilirken, kurduğu dil ve söylem biçimiyle, yerleşik ahlaki normları ihlal eden kişiler eleştirilir. Bosnalı Sabit yapıtında, toplumsal yapının sınırlarında gezinen tipler üzerinden mizahi bir tonla alt kültürel yapılara ilişkin unsurları da sergiler ve toplumun içselleştirdiği cinsiyet kodlarını da görünür kılar.

Kaynaklar

- Bilkan, Ali Fuat (2015), *17. Yüzyıl Türk Edebiyatı*, Ankara: Akçağ Yayınları.
Budak, Ali (2021), *Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul: Yeditepe Üniversitesi Yayınları.
Budak, Ali (2008), *Batılılaşma ve Türk Edebiyatı*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
Budak, Ali, (2022), *XVII. Yüzyılda Gelenek Yıkıcı Bir Şair Olarak Bosnalı Sabit*, Kün: Edebiyat ve Kültür Araştırmaları Dergisi, 2.2, s. 22-37.
Ecevit, Yıldız (2013), *Kurmaca Bir Dünyadan*, İstanbul: İletişim Yayınları.
Gökpınar, Bahar (2018), *Osmanlı Yazınında Erkek-lik(ler) Kurgusu*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
Karacan, Turgut (1990), *Derenâme – Hâce Fesad ve Söz Ebesi*, Sivas: Dilek Yayınevi.
Korukçu, Münip Melih (2013), *Tiyatro ve Erotizm*, İstanbul: Kodeks Yayınevi.